www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

Research Article / Araştırma Makalesi

INTERNATIONAL
BALKAN
UNIVERSITY

Sponsored by IBU

Hidayete Ulaşmanın Önündeki Engeller *The Obstacles Reaching to Spiritual Guidance*

Yusuf Akbaş*

Abstract: Throughout history people wanted to make themselves happy both in this world and in the hereafter to reach salvation and spiritual guidance through the directions of religions. Salvation theology, for example, is one of the fundamental principles of both the Jewish and the Christian tradition. According to this belief, The Jewish God is the savior, his history is a history of salvation. According to them, Christ will rule his kingdom in the name of God, and so justice will rule in the world through the chosen people of Israel. Salvation theology is also central to Christianity. The historical origin of the theology is based on the sin committed by Adam and his wife. This sin has been accepted as the sin of all mankind in the person of Adam and therefore every human being was born as a sinner. Since the original sin is the innate destiny of man, it is impossible for man to get rid of this sin with his own potential and actions. Therefore, God sent his son Jesus and sacrificed him as atonement for the salvation of man.

The world view brought by the Qur'an offers humanity a theology of spiritual guidance, not a salvation theology. The Qur'an focused on the concept of individual "spiritual guidance" instead of "individual and social salvation". It is clearly emphasized in the Quran that there is spiritual guidance based on the actions of the individual, rather than a salvation from affiliation. The Quran's emphasis on community in history is based on individuality and principles. Man has the capacity to obtain knowledge, reason and free. Human existence and testing is based entirely on these factors. Because of these potentials of man, the first test was starts with eating the forbidden fruit, which is expressed as the fall of Adam. Man used his free will for the first time in this incident. Any Adam / human who misuses his freedom morally will be in decline. Therefore, Hz. The story of Adam is the first example for every individual.

Structured Abstract: Human beings are created by God and have unique abilities. Some of these abilities are existential, some are cognitive. This potential of man constitutes the nature of man and the opportunity to attain spiritual guidance. Existential spiritual guidance is God's creation from nothing and manifesting himself through what He created. The universe is full of evidence and symbols that lead us to the "Absolute Being". The existence of the universe shows the power and mercy of God. The immanence of God is to place the law, which will be obeyed by the being, into every kind of being. We also call it "foreordain". The cognitive capacity of man consists of the reason we call "General spiritual guidance" and the revelation that Almighty Allah conveys his verbal messages to people through the messengers he sometimes chooses among people. Almighty Allah's sending messengers and books is called "Special guidance". Innate abilities of the being and the man and the Qur'an are the spiritual guide of man in his life journey.

* Dr., T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Din Öğretimi Genel Müdürlüğü.

Dr., Republic of Turkey Ministry of National Education, Directorate General for Religious Teaching

ORCID 0000-0003-1117-6418

yusufakbas06@hotmail.com

Cite as/ Atıf: Akbaş, Y. (2020). Hidayete ulaşmanın önündeki engeller. *Turkish Studies - Religion*, 15(3), 283-295.

<https://dx.doi.org/10.47091/TurkishStudies.45818>

Received/Geliş: 14 August/Ağustos 2020

Accepted/Kabul: 20 September/Eylül 2020

Copyright © INTAC LTD, Turkey

Checked by plagiarism software

Published/Yayın: 25 September/Eylül 2020

CC BY-NC 4.0

The Qur'an reveals itself as knowledge and truth and proposes that life should be built entirely on "evidence" and "prudence". The Qur'an appeals to the Fitrah (the original disposition of the human)and good sense of man, that is, asks him to behave in accordance with his existential structure. Human's attaining spiritual guidance depends only on acting in accordance with his existential structure, that is, using his existential and cognitive abilities freely. As an individual, there are many obstacles in front of people from reaching the spiritual guidance of Allah. We tried to put these obstacles in general terms.

The main reason why man cannot achieve spiritual guidance is that he does not use the abilities given to him. When a person does not use these abilities, he becomes alienated from his nature and his freedom is naturally blocked. Created innately free, human beings may lose their individuality and freedom in the social structure over time. Humans under the pressure of the instincts, nature, and traditional mechanisms, their basic abilities become dull. However, a person's attainment of spiritual guidance is directly proportional to his use of his innate abilities.

One of the obstacles to human being to reach the spiritual guidance is the imagination of God, the prophet, the Quran and the human being formed within the tradition. Perception of God and prophet has influenced all areas of life of society such as human, being, knowledge and understanding of life and the political thoughts and sovereignty understanding of societies are also shaped by this perception.

According to the Quran, nobody is given the authority to act and speak in the name of God on earth. The expected savior perception has, in time, distracted people from the fact that they could achieve spiritual guidance through their own competence. This perception has paved the way for the emergence of new saviors after the prophets in time. Allah The Almighty addresses every individual and warns him directly. Allah The Almighty has not allowed any human being to be guided spiritually through the proxy of another person.

In the historical process, the understanding that ignores the will and cognitive abilities of the individual and regards him as a naturally incomplete and sinful creature has made man the object of authorities and social cultures. In this social structure, human cannot to form its own individuality, world of thought, moral values and beliefs and therefore not attain spiritual guidance. The pressures of the political authority against the public and the individual abolished the freedom of the individual in time, and the culture of commitment and obedience prevailed. Power-based management understanding was legitimized through the caliphate and imamate and laid the groundwork for the culture of submissiveness. This culture has turned into a belief in time and eliminated people's use of reason and free will. The consolidation of this understanding, pacification of the cognitive abilities of the humans and their not reaching spiritual guidance related mainly to perception of fatalism, blind devotion to tradition and traditionalism.

Another reason why man cannot achieve spiritual guidance is his psycho-moral attitudes and forgetting to accountability. According to the Quran, on the basis of psycho-moral disorder; there are reasons such as excessive prejudice, partiality, assumption, arrogance, selfishness, bigotry, not being open to new views. The main character of these people is their lack of objectivity. Therefore, they cannot objectively use their existential and cognitive abilities that Allah has given them and they cannot reach spiritual guidance because of ungratefulness for appreciating the blessings and opportunities instead of being thankful.

Keywords: Spiritual guidance, guidance, cognition, obstacles, Fitrah (the original disposition of the human), freedom, dependence.

Öz: Tarih boyunca insanlar; dinlerin rehberliği üzerinden kendilerini hem bu dünyada hem de ahirette mutlu kılmak, kurtuluşa ermek ya da hidayete ulaştırmak istemişlerdir. Örneğin kurtuluş teolojisi hem Yahudi hem de Hristiyan geleneğinin temel esaslarından biridir. Bu inanca göre; Yahudi tanrısı kurtarıcı, tarihi de bir kurtuluş tarihidir. Onlara göre Mesih, Tanrı adına krallığını hâkim kılacak ve böylece seçilmiş İsrail toplumu aracılığıyla dünyada adalet egemen olacaktır. Kurtuluş teolojisi, Hristiyanlıkta da merkezi bir konuma sahiptir. Söz konusu teolojinin tarihi kökeni, Hz. Âdem ve eşinin işledikleri günaha dayandırılmaktadır. Bu günah, Âdem'in şahsında bütün insanlığın günahı olarak kabul edilmiş ve bu sebeple her insan günahkâr olarak dünyaya gelmiştir. Aslî günah, insanın doğuştan kaderi olduğu için insanın kendi potansiyeli ve eylemleriyle bu günahı kurtulması imkânsızdır. Bu sebeple Tanrı, oğlu İsa'yı göndermiş ve insanın kurtuluşu için onu kefarete kurban etmiştir.

Kur'an'ın getirdiği dünya görüşü, insanlığa bir kurtuluş teolojisi değil hidayet teolojisi sunmaktadır. Kur'an, 'bireysel ve toplumsal kurtuluş' yerine bireysel 'hidayet' kavramı üzerinde durmuştur. Mensubiyetten kaynaklı bir kurtuluş yerine bireyin eylemlerine bağlı bir hidayetin olduğu Kur'an'da açıkça vurgulanmıştır. Kur'an'ın tarihteki topluluk vurgusu birey ve ilke temellidir. İnsan, bilgi elde etme kapasitesine, akla ve özgür iradeye sahip bir varlıktır. İnsanın varlığı ve imtihanı tamamen bu unsurlara dayanır. İnsanın bu potansiyelleri sebebiyle ilk imtihanı Hz. Âdem'in düşüşü şeklinde ifadelendirilen yasak meyveden yemesiyle başlar. İnsan, özgür iradesini ilk defa bu hadisede kullanmıştır. Özgürlüğünü ahlaki olarak yanlış kullanan her Âdem/insan, düşüşe geçmiş olacaktır. Dolayısıyla Hz. Âdem'in hikâyesi, her birey için ilk örnek durumundadır.

Anahtar Kelimeler: Hidayet, kurtuluş, rehberlik, birey, bilişsellik, fitrat, özgürlük, bağımlılık

Giriş

Hâdi; doğru yolu gösteren, doğruya kılavuzluk yapan gibi anlamlara gelmektedir. Hidâyet ise hedefe ulaştıracak yolu gösterme, (İsfehânî, 2012) birini doğru yola delille çağırarak, hak olan yola rehberlik yapmak, beyan, (Kadri, 1943) gibi anlamlara gelmektedir.

Bazıları hidayeti; başlangıç ve mükâfat hidayeti olmak üzere ikiye ayırır. Başlangıç hidayeti akıl, rasul ve kitap olup tüm iyilere ve kötülere yöneliktir. Kim aklını doğru kullanır, Rasul'ü tasdik eder, Kitap'a iman ederse hidayete erer. Mükâfat hidayeti ise insanın amellerinin bir karşılığı ve mükâfatı olan hidayettir. *"Allah, yola gelenlerin hidayetini arttırır..."* ((Meryem, 19/76) ayetinde geçen ikinci hidayet, insanın yaptıklarına karşılık olan hidayettir.

Cürcânî, hidâyeti delilin ışığında hedeflenen, istenilen yola koyulmak şeklinde tanımlar. Dalâlet ise doğru yoldan çıkmak veya istenilmeyen yola girmektir. (Cürcânî, 1403/1983; En'âm, 6/103; Necm, 53/30) Müfessirlerin bir kısmı, hidayet kelimesine irşad ve tevfik anlamlarını vermişlerdir. (İbn Kesir, 1984) Bu durumda hidayet, Allah'ın vahiy ile insanı bilgilendirip yol göstermesi, bilişsel bilgilendirilmenin ardından bu bilgiye göre eylem yapmayı da içine alan ahlaki bir süreçtir.

Elmalılı, hidayeti amacında hayır bulunan yola rehberlik yapmak şeklinde ifade eder. (Yazır, 1995) Hidayetin iki yönü vardır: *"Biri ilmî irşâd, diğeri fiilî tevfihtir."* (Yazır, 1995) Bu da hidayete yönelme ya da ulaşmadaki *"bilgisel ve davranışsal yöndür."* (Türkeri, 2006)

Hidayetin Kur'an'da birçok kullanımı vardır. Buna göre hidayet;

1. Allah'ın varlıklara tabii yasalar koyarak onların düzenli hareket etmesini sağlamasıdır. (Taha, 20/50)
2. İnsana doğruyu ve yanlış ayırabileceği yetilerin verilmesidir. (Yazır, 1995) *"Biz insana iki yolu- hayır ve şerri- gösterdik."* (Beled, 90/10)
3. Delillere dayalı olarak doğru ve yanlışın açıklanmasıdır. Bu anlamda hidayet peygamber ve kitap göndermekle olur. (Ra'd, 13/7; İsra, 17/9)
4. İnsanın kalbine bir nur vermek ve göğsünü İslam'a açmak suretiyle onu doğru yola yani hidayete ulaştırmaktır. *"Yolumuzda cihat edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz..."* (Ankebut, 29/69; Zümer, 39/22) Yukarıda açıklanan 2. ve 3. anlamda hidayetin tüm insanları kapsadığında ihtilaf yoktur. (Yazır, 1995)

Hidayet-Hakikat İlişkisi

Hidayet ile hakikat arasında doğrudan ilişki vardır. Temelde hidayet, insanın varlığı analiz edip anlamasına imkân sağlayan bilgisel yetenektir. *Hidayet*; duyu, akıl ve sezginin rehberliği; *Hak* ise varlığın temel özelliğidir. (Yunus, 10/ 36) *"Varlık, bilgi ve hidayet, hakikat ortak paydasını paylaşırlar. Allah Hak, O'nun dışındaki her şey de O'na işaret eden birer hakikattir.* (Düzgün, 2018)

Hak kelimesi; “inkâr edilemeyecek kadar açık, kesin, yakın ve sabit olan şey; (Zebîdî, 1989; Cürçânî, 1985; Taftazânî, 1988) gerçekten sabit, (İsfahânî, 2005) var olan şey” (Tehânevî, 1996) anlamlarına gelir. Hak kelimesi, sözlükte zorunlu var oluş, “mutabakat” ve “muvafakat” gibi anlamlara da gelmektedir. (Ferâhidî, 2003; İsfahânî, 2012) Kur’an’da hak kelimesi temel olarak; “Vâkıaya, gerçeğe uygun söz” (Araf, 7/169; Sad, 38/84; Secde, 32/13; Yasin, 36/7) “doğru haber” (Mü’minun, 23/62) “doğru yol”, (Yunus, 10/35) “aslına uygun bilgi, inanç, yakîn,” (Yunus, 10/36; Necm, 53/28; Vakıa, 56/95) “delil”, (Yunus, 10/76-77) “bir işin doğrusunun ortaya çıkması” (Yusuf, 12/51) gibi anlamlarda kullanılır. “O ki, birbiri ile uyum içinde yedi göğü birbirine uyumlu yarattı...” (Mülk, 67/3; Kamer, 54/49; A’la, 87/2) Âyetle geçen ‘tabaka’, kat ve katman demektir. Tıbâk kelimesi mutabakat anlamında mastardır. Ayetlerde geçen yol gösterme yani hidayet kavramıyla kozmolojik anlamda bir gayeye göre yaratmanın var olduğu ve evrenin her aşamasında bu gayeliliği taşıdığı anlaşılmaktadır.” (Düzgün, 2018) “*Rabbimiz her şeye ayrı bir özellik veren, sonra onu doğru yola iletendir.*” (Taha, 20/49-50)

Dış dünyada var olan şeyin zihindekiyle mutabık bulunmasına *hak* denir. Hak, zihni anlamda öznel yargıya kapalılığı, nesnel olana kaynaklığı temsil eder. (Campanini, 2006) Bilgi ilkesi olarak hak, düşüncenin veya söylemin dış gerçeklikle mutabakatıdır. (Cürçani, 1983) Bu anlamda vahiy, mutlak ‘Hakk’ın bilgisini içeren ve ‘Hakk’ın gerçek sahibinden gelen hakikattir. (İzutsu, 2010) Sıddık, sadece doğruyu söyleyen değil aynı zamanda doğruluğu kesin olan bilgi, davranış ve düşünceye tanıklık eden demektir. (Maide, 75; Bakara, 2/26, 42, 144; Kehf, 18/56; Ali İmran, 3/71; Enam, 6/57; Enbiya, 21/24; Furkan, 25/33, Yusuf, 46; Meryem, 41-48; Hadid, 19; Yusuf, 51-52; Lokman 31-32; Hac, 38)

“Hakk”ın karşısı Kur’an’da doğru olmayan, asılsız, değersiz, anlamsız, temelsiz anlamında “batıl”; sapma, kaybolma anlamında “dalâl” ve doğru sanma, sanı anlamında “zann”dır. (İbn Manzur) Kur’an’a göre; “*Zann, hakikatte dâir hiçbir şey ifade etmez.*” (Enbiya, 21/18; Necm, 53/28; Yunus, 10/31, 32; Bakara, 2/42, 264, 188; Nisa, 4/16; Ali İmran, 3/71, 191; Araf, 7/139; Ankebut, 29/48) Hak, vakıaya uygun olma durumunu ifade eder ve Hakk’ın zıddı ise batıldır. (Taftazani, 1988)

Sonuç olarak hak kavramı, yalın bir hakikat arayışı değildir. İnsanın hakikati araması, yok olma ya anlamsızlık ya da hiçlik duygusunun karşısında güven içinde olmayı ifade etmektedir. (Heidegger, 2003) Bu anlamda, İslam’da ‘hidayet teolojisi’ hiçlikten kurtulmanın ilkelerini ortaya koymaktadır. Dini hakikatlere göre hidayet ve iman anlamsızlıktan kurtulmak demektir. (Tillich, 2000) Bu durumda hidayetin karşısı olan dalâlet; boşlukta olma, savrulma demektir. Hidayet, insanın hayatını varoluşsal anlamda hiçlikten kurtarmaktadır. (Gimare, Beyrut, 1978) Dalâlet ise insanın hiçliği talep etmesi anlamına gelmektedir. İnsanın hayatını ancak varlığın sahibi olan Allah’a iman edip hidayete ulaşmak anlamsızlıktan çıkarır.

Hakikatin Kaynağı

Kur’an Allah’ın Hak oluşunu; insanların bilişsel yetenekleriyle kendi varlıklarında, dış âlemdeki varlıklarda (Fussilet, 41/53) ve tabiat kanunlarında (Hac, 22/5-6) apaçık bir şekilde şahit oldukları gibi O’nun her şeyin yaratıcısı olmasına dayandırır. (Yunus, 31-32; Hac, 6, 62; Lokman, 30; Yunus, 35; İsra, 81) Hak ya da gerçeklik, “Hem epistemolojik ve mantıki bir delâleti hem de ontolojik bir yönü içerir. Yani hak, bizzat varlıktır.” (Düzgün, 2018) Dolayısıyla insanın hakikati anlayıp hidayete ulaşma süreci tamamen öznel değil “burhan” yani delile dayalıdır.

Bütün bu gerçeklere rağmen insan yine de Allah’ın hak oluşunu itiraf etmeyebilir. İnsan Allah’ın Hak oluşunu; hem kendi nefsinde hem de varlık âleminde şahit olduğu gerçekliği ahlaka dayalı bir imanla ancak takdir edebilir. (Güler, 2002) Yazır, insanın tüm varlığın arkasındaki güce şahit olmasına ve içsel bir sesin onu hidayete çağırmasına rağmen onun buna kulak tıkadığını belirtir. (Yazır, 1995)

Sonuç olarak insan, varoluşun içinde “abes” bir varlık (Müminun, 23/115) veya “başboş bırakılmış” (İnsan, 76/36) bir canlı değildir. O, varlığın nesnel yasalarının insanların öznel isteklerine göre değiştirilmesi halinde, varlığa kaosu egemen olacağını bildirir. (Müminun, 23/71) Kur’an’da Allah’ın yaratması ‘Hak’ olarak açıklanır. (Enam, 6/73; İbrahim, 14/19; Rum, 30/8; Sebe, 43) Allah’ın insana hidayet etmesi de ‘hak’ yasasına göredir. (Araf, 7/30; Yunus, 10/33; Enfal, 8/8; Müminun, 40/20) Onun yardımı hak olanın vaki olması anlamına gelir. (Araf, 7/118)

İnsan kendisine verilen varlıksal ve bilişsel yeteneklere rağmen hidayete ulaşamayabilir. İnsan, doğuştan kendisine verili olan yetenekleri geliştirip kullanmaz ya da çevresel faktörlerin etkisiyle bu yetenekler körelirse hidayeti elde edemeyecektir. İnsanın hidayete ulaşamamasının temel nedenlerini genel hatlarıyla şu başlıklarda açıklayabiliriz:

1.Fıtratın Perdelenmesiyle Özgür İradenin Bağlı İradeye Dönüşmesi

Fıtrat, insanın varlıksal ve bilişsel yetkinliğinin temelini oluşturur. İnsanın hidayete ulaşması fıtratındaki potansiyeli açığa çıkarması ve geliştirilmesiyle doğru orantılıdır. İnsan sürekli ilişkiler ağı içinde hareket etmektedir. Bu yapı içerisinde insanın kendi kimliğini, bireyselliğini koruması ve hanif olarak varlığa devam edebilmesi fitri yetkinliği sebebiyledir. Bu fitri yetkinlik, toplumsal yapı içerisinde insanın özgürlüğünü, bireyselliğini korumasına imkân sağlamaktadır. (Düzgün, 2018)

İnsanın özgürleşebilmesi kendisini keşfetmesine özgün güçlerini geliştirmesine bağlıdır. (Fromm, 2001) İnsan; içgüdülerinin, doğanın ve geleneksel mekanizmaların baskısından kurtulduğu zaman potansiyellerini açığa çıkarabilir ve özgürleşebilir. (Fromm, 1997) Kur’an’a göre; “insan, Tanrı’nın kendisine söz yönelttiği, söz verdiği, söz aldığı ve değer üreten özne bir varlıktır.” (Evkuran, 2013)

İnsanın hayatındaki olumsuzluklar; ya iradesini ve özgürlüğünü terk etmesinden ya da yanlış kullanmasından kaynaklanmaktadır. “İnsanın, nefsinin yani benliğini unutması, kendisini fiziksel ve metafiziksel varlık alanına bağlayan aklını ve sezgilerini devre dışı bırakmasına sebep olur.” (Düzgün, 2016) İnsan, aklının duyguları tarafından bastırılmasına imkân tanırca, bu durum onun bilinç ve benlik şuurunun kaybolmasına ve dolayısıyla hidayete erişim yollarının tıkanmasına sebep olmaktadır.

Fıtratın kendisine verdiği imkânları öteleyen insan, kendi sorumluluğunu ve bireysel kimlik ve özgürlüğünü de başkalarına devretmek ister. Böylece insan üst otoritelere bağımlı bir varlık haline gelir. (Düzgün, 2016) Fromm’a göre; insanın kendi beynini başkalarına emanet etmesi ve onların kendi düşüncelerini dile getirdiklerine inanması, düşünce planında doğasına yabancılaşmasıdır. (Fromm, 1997)

İnsanın kendi fıtratına yabancılaşması sürecinde etkin olan faktörlerden biri de toplumsal kültürün baskın etkisidir. Bu süreç birey bilincinin ortadan kalkmasıyla sonuçlanabilmektedir. Böyle toplumlarda niceliksel çoğunluk; *tebaa kültürüyle* hareket eder. Fransız teolog Etienne De La Boetie’ye göre; birey bilinci olmayan toplumlarda insanlar içinde doğup büyüdüğü toplumun gelenek ve göreneklerine her konuda gönüllü itaat ederler. (De La Boetie, 2002)

İnsanın kendi doğasına yabancılaşmasının temel sebeplerinden birisi de aklın, sadece somut hedeflere ulaşmak üzere bilim faaliyetleri için kullanılan bir zekâ durumuna indirgenmesidir. “Bir hedefe ulaşmada araç olarak kullanılan zekâ, insan ile hayvanın ortak özelliğidir. Aklın denetleyiciliği ise sadece insanda bulunur.” (Fromm, 1997)

Kişi, kendi fitri yeteneklerini terk edip başkalarının arzusu istikametinde davranır ya da buna zorlanırsa, hem bireysel hem de toplumsal ilerlemenin temel dayanağı ortadan kalkmış olur. (Mill, 2009) İster Tanrı merkezli ister insan kaynaklı olsun bireyin iradesini ve birey olma bilincini yok eden her şey istibdattır. (Mill, 2009) İktidar’a göre; özellikle kadim Yunan felsefesi ve İran menşeli bir takım inanışlar, yoksulluk, siyasi despotluk vb. daha birçok faktörlerle elele vererek

İslam'ın aydınlık yüzünü karartmıştır. Birçok sûfi, İslam'ın uyanışını, *isbât-ı hodi* yani "benliğin tasdikinde" değil, *nefy-i hodi* yani "benliğin inkârında" aramışlardır. (İkbal, 2016)

Dinlerin temel amacı, insanın özgürlüğünü engelleyen faktörleri ona tanıtmak ve bütün otoritelerin tahakkümünden insanı kurtarmaktır. (Yusuf, 12/40) Zira insanın fitratı baskılandığında hidayete ulaşma imkânı da ortadan kalkmaktadır.

2. Siyasi ve Kültürel Otoritenin Tahakkümü

Yüce Allah, "Göklerde ve yerde olan her şeyi kendinden bir bağış olarak insanın emrine vermiştir." (Casiye, 45/13; A'raf, 7/32; Hud, 11/6; Enbiya, 21/105) Dünya insana verildiğine göre; insanın dünyayı işleyip ondan yararlanmaya çalışması gerekmektedir. Bu durum insanın donanımına bağlıdır ve siyaset, ilim ve din bu noktada insanın ilgi alanlarındandır.

Siyasi alanın inşası, sınav alanı olup, insana aittir. İlmi alanın inşası da insana aittir ve buna *hikmet üretme yeteneği* diyebiliriz. Üçüncü alan ise din ihtiyacıdır. Dinî olanın temellerini Yüce Allah Kur'an'da belirlemiştir. Bu temeller üzerindeki yapıyı da Müslüman insan; becerisine, zamanına ve ihtiyacına göre inşa etmek zorundadır. Tarihi süreç içerisinde Müslüman toplumlarda hilafet ve imamet siyasi alanda belirleyici olmuştur.

Hilafet ve imamet, Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkmış siyasal olgulardır. Bu alandaki biat anlayışı zamanla yönetimin bizatihi bir grubun elinde kalması için din ve naslarla meşru kılınmıştır. Muhalif grupları devre dışı tutmak ve kendi yönetimlerini meşrulaştırmak için tekfir hadisleri oluşturulmuş ve Kur'an'ın bazı ayetleri, bu anlayış doğrultusunda yorumlanmıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Arap siyasi kültürü, devletin yönetimini ve dini alanı kendi insiyatiflerine tabi kılmışlardır. (Akbulut, 2017) Bu durum tarihten bugüne Ortadoğu'da; bilgisel, varlıksal, ahlaki, sosyal, siyasal ve tarihsel temel sorun alanlarını oluşturmaktadır. Bin yıllık tarih boyunca kökleşen bu yapıda ortaya çıkan siyasi anlayışta; "Halife'ye güç ideolojisi sunulurken; yönetilen halka, bağlılık ve itaat ideolojisi verildi." (Güler, 2002)

"İlk dönem Emevi yöneticilerinin ve hariciliğin şiddet yanlısı dini söylemi, insan hakları alanında özgürlükleri kısıtlayıcı politikaları, öte dünyacı bir dindarlığa sebep olmuştur." (Düzgün, 2003) Cabiri'ye göre; zamanla bu anlayış insan iradesinin yok sayılmasına neden olmuştur. Yani "bireyin elinden kendi bireysel kaderini tayin etme hakkı alınmıştır." (Cabiri, 1990) Siyasal erki elinde bulunduranların bireye uygulamış olduğu baskılar birey özgürlüğünü ortadan kaldırmıştır.

Emevi halifesi Velid b. Abdülmelik, herhangi bir gerekçeye dayanmadan, bir hutbesinde insanları şu şekilde itaate davet ediyordu: "Size gereken şey itaattir, cemaate karışmaktır. Çünkü muhakkak ki; şeytan tek başına hareket edenle birlikte ve o da cemaatten uzak olan kişidir. Kim içinde sakladığı şeyi ortaya çıkarırsa gözlerini taşıyan şeyi yani kellesini vururuz, kim sessizliğini korsa eceliyle ölür." (İbn Abdîrabbih, 1940)

Cabiri, Farisi geleneğindeki itaat ahlakının temelinde Halife'ye itaatin sağlanmasının yattığını belirtir. (Cabiri, 2016) Bazı ayetler delil gösterilerek itaat kavramına kozmolojik bir anlam yüklenmiştir. (Fussilet, 41/11) Hilafet ve itaat kavramları bu boyuta dahil edilmek istenmiştir. (Cabiri, 2016) İtaat kültürü zamanla insanın kurtuluşunun en önemli unsuru haline gelmiştir.

Cabiri'ye göre, Abbasiler döneminde de değer olarak kabul edilen tek şey devletti ve birey olarak insanın bir değeri yoktu. Bu dönemde ahlak üç şekilde kendini göstermek durumundaydı: Sultanın ahlakı, seçkinlerin ahlakı ve halk tabakasının ahlakı. Sultanın ahlakı, kendi otoritesine dayalı biricikliğinin egemen olması üzerine kuruludur. Seçkinlerin ahlakı sultana hizmet etmek üzerine kurulmuştur. Halkın ahlakı ise tamamen itaat ve sabır kültürü üzerine inşa edilmiştir. (Cabiri, 2016)

Siyasi otoritenin bu dizaynı; insanı pasifize etmiş; onun aklını, özgür iradesini, kararlarını verebilme yeteneğini köreltmış ve bireyi hidayete ulaştıracak olan fitri potansiyelleri devre dışı bırakmıştır.

İnsanın hidayete ulaşmasının önündeki engellerden biri de kültürel otoritenin tahakkümüdür. Bu tahakküm zamanla bireylerin sürü toplumu haline gelmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda, Bakara suresinin 104. ayeti, yaratılan üst kimliklerin yani çobanların insanları kendilerine bağımlı kılma eğilimine dikkat çekmekte ve insanı, güdülecek bir varlık olarak konumlandıran her türlü uygulamaya karşı uyarıda bulunmaktadır. (Bakara, 2/104) Bu toplumlarda bireylerin kolektif yapıyı oluşturma dışında bir gerçekliği yoktur ve böyle bir ortamda erdemli toplumun oluşması da imkânsızdır. (Düzgün, 2003)

Kolektif kişilerin oluşturduğu toplumda ise kişiyi tanımlayan en önemli nitelik, dayanışma duygusudur. Bu toplumda her birey mutlak anlamda biriciktir ve kendi söz ve eylemlerinden tam olarak sorumluluk duyar. (İbn Bacce, 1968; Düzgün, 2018)

Sonuç olarak kendi yeteneklerini kullanmamanın bedeli olarak insan zamanla güçsüzlük ve umutsuzluk girdabına girecektir. Bu durum onu güç sahiplerinin sömürü tarlasına dönüştürecektir. Özgür olarak yaratılan insan; toplum, örf, âdet, kanun, ahlak gibi mekanizmaların baskılamasıyla bu özgürlüğünü kaybedecektir. (Düzgün, 2003)

Dinin amacı insanı kuşatan her türlü otoriteyi ortadan kaldırmak ve onu özgür tercihlerle kurulan bir hayatın etkin öznesi yapmaktır. Kur'an; aklın, irade ve özgürlüğünün farkına varmadan hayatlarını yaşayanların nasıl bir bağımlılığa mahkûm olacakları konusunda uyarılmaktadır: “*Hiçbir şeye gücü yetmeyen başkasına bağımlı bir köle ile kendisine Rahman'ın katından bahşedilenlerle özgürleşen ve bunlarla başkalarını da özgürleştiren bir olur mu?*” (Nahl, 16/75) “*Sadece benden korkun.*” (Âl-i İmrân, 3/175) Yine Kur'an, bazı insanların sürünün bir parçası olma yönündeki arzu ve isteklerini reddetmiştir. “*Bizi güt demeyin, bizimle müzakere edin deyin.*” (Bakara, 2/104)

3. Gelenekçi Kültür ve Toplumsal Taklit

Kur'an, insanların kendilerine gönderilen peygamberleri yalanlamalarının temelinde; analizden yoksun ön kabuller, geleneksel kazanımlar, atalar kültürünün olduğunu belirtir. (Bakara, 2/170; Taha, 20/63) Ayetlerden anlaşıldığına göre, mevcut toplumsal düzenden herhangi bir kopuşu gerektirecek, kabilenin atalarından miras aldıkları geleneklerin itibarına hâlel getirecek her şey onların gözünde kötüdür. (İzutsu, 2010)

Kur'an, insanları her türlü bağımlılıktan kurtarmak için farkındalık bilinci oluşturmaya çalışmıştır. (Lokman, 31/21; Zuhuruf, 43/22) Abduh'a göre Kur'an, insana akıl vererek onu özgürleştirmiş, her türlü otoritenin tahakkümünden ve taklitten kurtarmış, gerçek anlamda irade ve fikir özgürlüğünü elde etmiştir. (Abduh, 1986)

Taklide dayalı yapılan eylemler zinciri, insanı anlamsızlığın bir nesnesi haline getirecektir. İonna Kuçuradi taklide ve ezbere dayalı yapılan eylemlerin durumunu şöyle anlatır: “Bir durumu değerlendirme niyetiyle, zamandaş olaylara hazır teoriler uygulanarak ya da geçmiş deneyimlere dayanılarak yapılan durum açıklamaları, ezbere değerlendirmenin en belirgin örneklerindendir. Olmuş olaylar arasında olmayan ilgiler kurulur ve olgusalılıklarında farklı durumlar aynı adla önümüze sürülür. Kişi, durumu istenilir veya istenmez bir durum olmasına göre eylemde bulunur. Böylece, daha karışık yeni durumlar yaratılır.” (Kuçuradi, 2015)

Atacılık, aynı zamanda Tevhid anlayışının ve yeni düşünce ve görüşlerin önünde de engel teşkil eder. Atacılık, kibir ve gururu, aşırı büyülenmeyi, kendini ve başkalarını bilmemeyi içerir. (Yaraman-Başbuğu, 1993) Kur'an, böyle toplumların kaotik sonlarını bize anlatmaktadır. (5/Maide, 103-104; 7/A'raf, 28,70, 95; 10/Yunus, 78; 11/Hud, 62,87; 14/İbrahim, 9/15; 20/Taha, 63; 25/Furkan, 38-39; 37/Saffat, 69-70; 44/Duhan, 37; 50/Kaf, 12-14) “Putperestlik döneminde kabileciliği aşan bir iyi ölçüsü yok gibi gözükmektedir.” (İzutsu, 2010)

Taklide dayalı dini geleneğin temelinde; aile ve toplum önemli yer tutar. (Maturidi, 2010; Tûr, 52/21; 4/595; Bakara, 2/170; En'am, 6/79) Bu yapıda yetişen insanlar; sadece kendi geleneksel dinî anlayışlarını yegâne doğru olarak kabul etmişlerdir. (Tûr, 52/21; Bakara, 2/65; Necm, 53/32; Maturidi, 2010) Bu anlayış, birey olarak insanın sorumlu bir varlık olarak Kur'an'la muhatap olmasını engellemiştir. Bugün Müslüman dünyadaki akıl tutulmasının arka planını da bu anlayış oluşturmuştur. (Akbulut, Ahmet, 2017) Sonuç olarak insanın bilişsel yeteneklerinin pasifize edilip hidayete ulaşamamasında; geleneğe körü körüne bağlılık ve atıcılık kültürü en büyük sorun alanlarıdır.

4.Kadercilik Algısının İnanç Formu Haline Gelmesi

Yüce Allah, kâinat üzerinde yarattığı bütün varlıklara kendilerine has bir yasa belirlemiştir. İnsanın yasası/kaderi de akıllı ve hürriyet sahibi bir varlık olarak yaratılması ve iyilik ve kötülük işleyebilecek bir kapasiteye sahip olmasıdır. Allah, insanı yeryüzünde hedefsiz bırakmamıştır. İnsanın bu hedefe ulaşması kendi çabasına bağlanmıştır. İnsan bu hedefe yönelik faaliyette bulunup bulunmamakta tercih hakkına sahiptir. (Öner, 1998; Yazır, 95; 2/Bakara, 30; 38/Sad, 26) Özgürlük, insanın imtihanının da gerekçesidir. (Aydın, 2019)

İnsanın neliği üzerinde özellikle dini ve felsefi alanda tarih boyu birçok tartışma olmuştur. Varoluşçulara göre insanın uyum sağlamasını gerektirecek hiçbir doğal kanun, hiçbir ilahi amaç, hiçbir objektif yasa yoktur. (Russell, 1961) Russell'a göre; "her şeye gücü yeten madde, hükmünü dilediği gibi işletir. Yazgının acımasız yasalarına karşı insana düşen, kendi elleriyle inşa ettiği mabette ibadete dalmaktır..." (Russell, 1961) Bu anlayış, Tanrı ve objektif değerlerin varlığını inkâr eden nihilist bir dünya görüşüdür. (Düzgün, 2016)

Müslüman geleneğinde kadercilik algısı zamanla inanç formu haline gelmiştir. Bu durum kendini farklı oluşumlarda ve anlayışlarda ortaya koymaktadır. Örneğin bu anlayışın ekonomik alandaki olumsuz yansımaları; Max Weber'in püritenlerin dünya ve ekonomik hayatla kurdukları bağı nitelemek için söyledikleriyle uyuşmaktadır: Bir ustalar dinî olarak püritenizm, kendini akide olarak kader, tevekkül, teslimiyet; ekonomik olarak üretim, planlama, rasyonalizm ve tasarruf yerine tüketim, yavaşlık, bağlılık, kayıtsızlık ve atalet olarak ortaya koymaktadır. Çözülme döneminde Osmanlı insanının iktisat ahlakı genel hatlarıyla budur. (Ülgener, 1981) Yine Rıza anlayışı konusunda Ebu Süleyman ed-Darrâni'nin görüşlerini Tûsî şöyle nakleder: "Rıza, Allah bir topluluktan razı olursa onlara rıza ehlinin amellerini yaptırır ve bir topluluğa kızarsa onlara da öfke duyacağı amelleri yaptırır." (Tûsî, 1960) Ebu Talip el-Mekkî de şöyle bir hadis aktarıyor: "Allah bir kulunu sevdiğinde, artık hiçbir günah ona zarar vermez." (Mekkî, 1310)

Ebu Talip el-Mekkî'ye göre; tevekkül, tedbirin elden bırakılmasıdır. Zira insan, geçip gideni değiştiremiyor ve ona bir tedbirde alamıyor. O halde insan geleceğe yönelik bir arzu ve istekte bulunmamalıdır. İnsanın görevi, hâkimler hâkimi olan Allah'ın kendisi için takdir ettiğine boyun eğmektir. (Mekkî, 1310) O, tevekkül konusunda şöyle diyor: "İsa şöyle demişti: Kuşları örnek alın. Onlar ne ekip ne biçer, ne de biriktirirler. Allah onları günü gününe rızıklandırır." (Mekkî, 1310) Kuşeyri de tevekkülü şöyle değerlendirir: "Tevekkül, birbirine bağlı sebepleri terk etmektir, böylece sebeplerin yapacağı iş Hakk'a havale edilmiş olur." (Kuşeyri, trsz)

İbn Arâbî'ye göre de: "Hâl sahibi kendisinden kalemin kalktığı deli gibidir. Nitekim delinin lehinde ve aleyhinde bir şey yazılmaz. Bu kişinin sadece lehinde yazılır aleyhinde yazılmaz. Çünkü sevgi akı giderir. Allah akıl sahiplerini cezalandırır, sevenleri değil... Seven sevdası yüzünden şaşkına dönmüştür, akı gitmiştir, tedbiri yoktur ve dolayısıyla yaptığı hiçbir şeyle yükümlü değildir." (İbn Arâbî, tsz) Bu durumun zaman içerisinde Müslüman geleneğine yansımaları, irade ve sorumluluğun bireyden düşmesi şeklinde olmuştur.

Cabirî, insanın iyilik ve kötülük işlemesi konusunda İbn Arâbî'nin tekvîni emr anlayışını eleştirmektedir. "İyilik ve kötülük tekvîni emre göre, yani Allah'ın dilemesine göre gelir. İyilik ve kötülük insanın doğasında yaratılıştaki haliyle mevcuttur. İbn Arâbî buna a'yân-ı sabite

demektedir.” (Câbirî, 1990) Oysa iyilik ve kötülük bizatihi varlık sahibi olmadıkları gibi, tekvînî emirle de nitelenemezler. Eğer böyle olsaydı, bütün insanlar tekvînî emre göre Allah’ın çizdiği yolda yürüyor olacakları için ceza ve azabın olması da anlamsız hale gelecekti. (Câbirî, 2016)

Kader konusunda tarihten günümüze kadar önceden tespit konusu temel sorun alanını oluşturmaktadır. Âlemde olan ve olacak olanların Allah tarafından tespit edilmiş olduğunu kabul etmek Allah’ı da atıl bırakmaktır. Önceden tespit durumunda insanın hürriyetinin ve sorumluluğunun da anlamı kalmayacaktır. Bu durum Sartre’nin ileri sürdüğü “Tanrının varlığı, insanın hür olmasına engel teşkil eder” anlayışını destekleyecektir. (Öner, 1988) Ayrıca insanın yaptıklarından sorumlu olmasının (Al-i İmran, 3/182; 8/Enfal, 51; 22/Hac, 10; 41/Fussilet, 46) ve hür iradesiyle yaptığı fiillerin hiçbir anlamı kalmayacaktır. Bu durumda insanın kaderi üzerinde hiçbir karar hakkı kalmamaktadır. Böylece iyi ve kötü her şeyin faili Allah olmaktadır. (Düzgün, 2016)

Tarihte kader kavramı öyle bir sığınak haline gelmiştir ki; “ona hem zalim, hem de mazlum beraber sığınabilmekte, bir yandan zalimin zulmünün sebebi, diğer yandan mazlumun âcizliğinin gerekçesi olabilmektedir.” (Akbulut, 2017) Emevi yönetimi, meşruiyetini kader kavramına sığınarak oturtmaya çalışmıştır. (Abdülhamit, 2020)

Muaviye, sıffin savaşı esnasında askerlerine şöyle seslenmiştir: “Allah’ın takdiri sonucunda kader bizi yeryüzünün bu bölümüne sürükledi, Irak’lılarla bizi karşı karşıya getirdi. Biz Allah’ın kaderine razı olmuş insanlarız. Nitekim Allah-u Teâla şöyle buyurmuştur:” (Cabiri, 2016) “*Allah isteseydi bunlar birbirlerini öldürmezlerdi, ama Allah neyi dilerse onu yapar.*” (Bakara, 2/253) Sonuç olarak kadercilik algısının inanç formu haline geldiği toplumlarda; insanın hidayete ulaşma kapasitesi olan bilişsel ve varlıksal alan anlamsızlaşmaktadır.

5.Hesap Gününü Önemsememe

İnsanın hidayete ulaşmasında, ahlaki değerleri ve yaşantıları temel belirleyici durumundadır. Bu anlamda ahiret tasavvuru en önemli ahlaki davranış ilkesi işlevini görür. (İzutsu, 2010) Kur’an, ahiret konusunda insanlara sürekli hatırlatmalarda bulunarak dünyadaki davranışlarına yön vermek istemektedir. İnsanların bir kısmı dünya hayatını tercih ederek Allah’ı ve ahiret gününün unutmıştır. (Haşr, 59/ 19,75; Kıyamet, 75/36) Dünya hayatı onları aldatmıştır. (Enam, 6/70; Casiye, 45/35) Bu durum onların kalplerinin katılaşmasına, (Enam, 6/43) gözlerinin körleşmesine ve kulaklarının sağırlaşmasına (Bakara, 2/18, 171; Hud, 11/24) sebep olmuştur. Böylece onlar Allah’ın işaretlerini, nimetlerini, rahmetini göremiyor ve O’nun hidayetine ulaşamıyorlar. (İsra, 18-19)

Dini ve ahlaki ve sorumluluğu ‘unutturma’ şeytanın en önemli işlerinden biridir. (Mücadele, 58/19; Yusuf, 12/42; Haşr, 59/19; Hûd, 11/92) Allah’ı ve hesap vermeyi unutarak dinî ve ahlaki kaygılar taşımayan insanlar, şeytana uymuş kişilerdir. Bunlar, dünya hayatını ahiret karşılığında “satın almışlar,” (Nisa, 4/74) “dünya hayatıyla sevinmişler,” (Ra’d, 13/26) ahirete karşı dünya hayatına “razı olmuşlar,” (Tevbe, 9/38) onu ahirete karşı “tercih etmişler” (A’la, 87/16) ve onu ahirete nispetle “sevmişlerdir.” (İbrahim, 14/3) Şeytan onlara dünya hayatını “süslemiş” (Bakara, 2/212), “dünya hayatı onları aldatmıştır.” (En’am, 6/70; 45/Câsiye, 35) Bunlar, sadece “yerler, içerler ve eğlenirler, arzu onları oyalar.” (Hicr, 15/3)

Sonuç olarak insanlar; “Allah’ı unuttuklarından dolayı, Allah da onlara kendi kendilerini unutturmuştur.” (Haşr, 59/19) Allah’ı unutan insanlar, kendilerini hidayete kapatmış ve onlardan hakikatin sesi uzaklaşmıştır. (Fussilet, 41/44)

6.Psiko-Ahlaki Sebepler

İnsanın hidayete ulaşamamasının bir başka sebebi de psiko-ahlaki alandaki değerlendirme ve davranışlarının niteliğidir. Kur’an’da, insana yönelik ifadeler psikolojik ve ahlaki yönlendirme içeriklidir. İnsanlar sürekli kötülük işlerse bilgi aktarı kilitlenir ve duyu organları artık iş göremez

hale gelir. Eğer insanlar sürekli iyi işler yaparsa insanda öyle bir ruh hali oluşur ki şeytan bile etkinliğini onun üzerinde kaybeder. (Rahman, 1996) Bu anlamda Kur'an'da; **küfr, fitne, fesat, heva, istikbar, kibir, alay, cedelcilik, cahillik, zan, zulüm, ahdi değersiz kılmak** gibi birçok kavram insanın psiko-ahlaki yönüne hitap etmektedir.

Allah'ın insanlara bahsettiği ve şükretmelerini gerektiren bunca ayetlerini inkâr edenler, hevaya tabi olup bilgisel ve ahlaki anlamda iyi ve kötüyü ayırd edebilme yetilerini kaybedenler, (Düzgün, 2016) öznel arzularına tapanlar, (Furkan, 25/43; Kehf, 18/28; Araf, 7/176; Kasas, 28/50) hidayete erişemeyecekler ve kaybedeceklerdir. (Al-i İmran, 3/70; İsra, 17/89, 98-99; Enbiya, 21/30-32; En'am, 6/25, 29-30; İsra, Rad, 13/5; Bakara, 2/6-7, 28, 74, 89-91, 109, 171; Al-i İmran, 3/86, 90; Sebe, 34/31; Maide, 5/13; Fussilet, 41/3-5; İsra, 17/45-46; Tevbe, 9/93; Muhammed, 47/24; Muttaffifin, 83/14; Ahkaf, 46/26; Hac, 22/46; Enfal, 8/20-23; Furkan, 25/44; Neml, 27/80-81; Yunus, 10/42-43; Nur, 24/40) Kur'an'a karşı maskelerini takan, önyargılarıyla metnin karşısına dikilen, kendini müstağni sayan bir okuyucuya metinden hiçbir şey bulaşmayacağı, aksine bu negatif ilişkiyle küfrünün artacağı ifade edilmektedir. *"Ancak Allah'tan korkan kimseye bir hatırlatma olmak üzere... kitabı indirdik."* (Tâhâ, 20/3) *"Yeryüzünde başıboş bırakıldıklarını sanmışlardır."* (Kıyamet, 75/36) Bir kısmı dünyayı önemseyip Allah'ı ve ahireti unutmuş, (Haşr, 59/19; Kıyamet, 75/20-21; Naziat, 79/38) dünya hayatı onları "aldatmıştır." (En'am, 6/70; Casiye, 45/35) İnsanların kalpleri "katılaştığı," (En'am, 6/43) gözleri "körleştiği" ve kulakları "sağırlandığı" (Bakara, 2/18, 171; Hûd, 11/24) için Tanrı'nın işaretlerini, nimetlerini ve rahmetini göremiyorlar. Büyüklenmenin diğer bir sonucu da insanın ölçme yeteneğini kaybetmesidir. (Müddessir, 19-25; Sad, 71-75) Büyüklenme vicdanı devre dışı bırakmaktadır. (Neml, 27/13-14) Bu şekilde Allah'a karşı nankör olanalar Allah'ın hidayetine ulaşamayacaklardır. (A'raf, 7/146)

Sonuç

Tarih boyunca insanlar; dinlerin rehberliği üzerinden kendilerini hem bu dünyada hem de ahirette mutlu kılmak, kurtuluşa ermek ya da hidayete ulaştırmak istemişlerdir. Örneğin kurtuluş teolojisi hem Yahudi hem de Hristiyan geleneğinin temel esaslarından biridir. Bu inanca göre; Yahudi tanrısı kurtarıcı, tarihi de bir kurtuluş tarihidir. Yahudilerin tarih boyunca yaşamış oldukları savaş, kıtlık, göç, istila vb. olumsuz şartlar, onlarda zamanla Mesihanik bir kurtarıcı anlayışının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu anlayışa göre Mesih, Tanrı adına krallığını hâkim kılacak ve böylece seçilmiş İsrail toplumu aracılığıyla dünyada adalet egemen olacaktır.

Kurtuluş teolojisi, Hristiyanlıkta da merkezi bir konuma sahiptir. Söz konusu teolojinin tarihi kökeni, Hz. Âdem ve eşinin işledikleri günaha dayandırılmaktadır. Bu günah, Âdem'in şahsında bütün insanlığın günahı olarak kabul edilmiş ve bu sebeple her insan günahkâr olarak dünyaya gelmiştir. Buna göre, nasıl ki ilk insan olan Âdem, işlediği suçla insanlığı günaha mahkûm etmişse, bu mahkûmiyetten kurtuluş da yine bir insan olan İsa ile gerçekleşecektir. Aslî günah, insanın doğuştan kaderi olduğu için kendi potansiyeli ve eylemleriyle bu günahtan kurtulması imkânsızdır. Bu durumda hiçbir insan kendi çabasıyla kurtuluşa ulaşamayacağı için Tanrı, oğlu İsa'yı göndermiş ve insanın kurtuluşu için onu kefarete kurban etmiştir. Müslüman geleneğinde de önemli bir yer tutan kurtuluş inancı, 'Mehdi', "Mesih" 'İmam' vb. bir kurtarıcının âhir zamanda geleceği beklentisine dayanmıştır.

Kur'an'ın getirdiği dünya görüşü, insanlığa bir kurtuluş teolojisi değil hidayet teolojisi sunmaktadır. Kur'an, 'bireysel ve toplumsal kurtuluş' yerine bireysel 'hidayet' kavramı üzerinde durmuştur. Mensubiyetten kaynaklı bir kurtuluş yerine bireyin eylemlerine bağlı bir hidayetin olduğu Kur'an'da açıkça vurgulanmıştır. İslam'a göre Âdem ile Allah arasındaki ilişki bireysel boyuta sahiptir. Bu anlamda günah da tövbe de bireyseldir ve Kur'an'ın tarihteki topluluk vurgusu birey ve ilke temellidir. İnsan, bilgi elde etme kapasitesine, akla ve özgür iradeye sahip bir varlıktır. İnsanın varlığı ve imtihanı tamamen bu unsurlara dayanır. İnsanın bu potansiyelleri sebebiyle ilk imtihanı Hz. Âdem'in düşüşü şeklinde ifadelendirilen yasak meyveden yemesiyle başlar. İnsan, özgür iradesini ilk defa bu hadisede kullanmıştır. Özgürlüğünü ahlaki olarak yanlış kullanan her

Âdem/insan, düşüşe geçmiş olacaktır. Dolayısıyla Hz. Âdem'in hikâyesi, her birey için ilk örnek durumundadır.

Kur'an'a göre, insana varlıksal ve bilişsel olmak üzere iki hidayet kaynağı verilmiştir. Varlıksal anlamda Yüce Allah kâinatta her varlığın içerisine kendi yasasını yerleştirmiş ve varlık düzen içerisinde hareket etmektedir. Bilişsel anlamda ise Yüce Allah, yaratılıştan insana 'hidayet-i âmme' denen akli vererek, zaman zaman da elçiler aracılığı ile 'hidayet-i hâsse' denilen vahyi göndererek yardım etmiştir.

İnsanın hidayete ulaşması ise bilişsel bilgilenmenin ardından bu bilgiye dayalı eylem yapmayı da içine alan ahlaki bir süreçtir. Akıl, vahiy ve hakikat arasındaki ontolojik ilişki ve mutabakat, bilginin imkânını oluşturmaktadır. Hakikat ve hidayet, bu bilginin keşfine dayanmaktadır. Allah hak, O'nun dışındaki her şey ise O'na işaret eden birer hakikat ve hidayet kaynağıdır.

İnsanın hidayete ulaşamamasının temel nedeni ise kendisine verilen yetenekleri kullanmamasıdır. İnsan, bu yetenekleri kullanmadığında fitratına yabancılaşmakta ve özgürlüğü doğal olarak bloke olmaktadır. Fitri olarak özgür yaratılan insan, zamanla toplumsal yapı içerisinde kendi bireyselliğini ve özgürlüğünü kaybedebilmektedir. İnsan içgüdülerinin, doğanın ve geleneksel mekanizmaların baskısı altında kaldığı zaman temel yetenekleri körelir. Hâlbuki insanın hidayete ulaşabilmesi, fitri yeteneklerini kullanmasıyla doğru orantılıdır.

İnsanın hidayete ulaşmasının önündeki engellerden biri de gelenek içerisinde oluşmuş Allah, peygamber, Kur'an ve insan tasavvurudur. Tarihi süreç içerisinde oluşan bu tasavvurlar, kurtuluş inancının şekillenmesinde önemli bir yere sahiptir. Allah ve peygamber algısı; insan, varlık, bilgi ve hayat anlayışı gibi toplumun bütün yaşam alanlarını etkilemiş, toplumların siyasal düşünceleri ve egemenlik anlayışları da bu algı üzerinden şekillenmiştir.

Kur'an'a göre, yeryüzünde Tanrı adına hareket etme ve konuşma yetkisi hiçkimseye verilmemiştir. Beklenen kurtarıcı algısı, zamanla insanları kendi yetkinlikleriyle hidayeti elde edebilecekleri gerçeğinden uzaklaştırmıştır. Bu algı, zamanla peygamberlerden sonra yeni kurtarıcıların doğmasının da zeminini hazırlamıştır. Yüce Allah her bireyi muhatap almakta ve onu doğrudan uyarmaktadır. Yüce Allah hiçbir insanın hidayetinin başka bir insanın vekâleti üzerinden gerçekleşmesine imkân tanımamıştır.

Tarihi süreçte bireyin iradesini ve bilişsel yetilerini yok sayan ve onu doğuştan eksik ve günahkâr yaratılmış kabul eden anlayış, insanı otoritelerin ve toplumsal kültürlerin nesnesi hâline getirmiştir. Bu toplumsal yapıda insan; kendi bireyselliğini, düşünce dünyasını, ahlakî değerlerini ve inançlarını oluşturamamakta ve dolayısıyla hidayeti elde edememektir. Siyasi otoritenin halka ve bireye yönelik baskıları, zamanla birey özgürlüğünü ortadan kaldırmış, bağlılık ve itaat kültürü egemen olmuştur. Güce dayalı yönetim anlayışı, hilafet ve imamet üzerinden meşrulaştırılarak biat kültürüne zemin hazırlamıştır. Bu kültür, zamanla inanç haline dönüşmüş ve insanların akıl ve özgür iradelerini kullanmalarını ortadan kaldırmıştır. Bu anlayışın pekişip insanın bilişsel yeteneklerinin pasifize edilip hidayete ulaşamamasında; kadercilik algısı, geleneğe körü körüne bağlılık ve atacılık önemli dayanaklardır.

İnsanın hidayete ulaşamamasının diğer bir sebebi de onun psiko-ahlaki tutumları ve hesap vermeyi unutmasıdır. Kur'an'a göre, psiko-ahlaki bozukluğun temelinde; aşırı önyargınlık, tarafgirlik, zan, istikbar, bencillik, bağınazlık, yeni görüşlere açık olmamak gibi nedenler bulunur. Bu insanların temel karakteri, nesnellikten uzak olmalarıdır. Dolayısıyla Allah'ın kendilerine vermiş olduğu varlıksal ve bilişsel yeteneklerini nesnel olarak kullanamamakta ve ahlaki açıdan nimetleri, imkânları takdir edip şükretmek yerine nankörlük yaptıkları için hidayete erişememektedirler.

Kaynakça

- Abduh, M. (1986). Tevhid Risalesi. çev. Sabri Hizmetli, Fecr Yay.
- Akbulut, A. (2001). Sahabe Dönemi İktidar Kavgası. Pozitif Matbaacılık.
- (2017). Müslüman Kültürde Kur'an'a Yabancılaşma Süreci. OTTO Yay.
- Askerî, E. H. (1980). el-Furûku'l-Lügaviyye
- Aydın, M. (2019). Teoloji'de/Kelam'da Vekaletin İmkânı, Turkish Studies Comparative Religious Studies, Volume 14, Issue, 2.
- Bertrand, R. (1961). "A Free Man's Worship", *The Basic Writings of Bertrand Russell 1903-1959*, Robert Enger ve Lester Dennon, ed. Simon and Schuster
- Cabiri, M. A. (2016). Arap Ahlaki Akli. Çev. Muhammet Çelik, Mana Yay.
- (1990). Bunyetu'l-'akli'l'arabî.
- Cevdet, S. (1986). Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları. Çev. İlhan Kutluer, İnsan Yay.
- Cürcânî, A. B. M. (1403/1983). Ta'rifât. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye
- Düzgün, Ş. A. (2018). Aydınlanmanın Keşif Araçları, OTTO
- (2003). Bir Kelam Problemi Olarak Din-Dünya İlişkisi Sempozyumu. Kelam Arş. Dergisi
- (2016). Kimliksiz Hakikatler, OTTO yay.
- (2016). Âdem'den Öncesine Dönüş, OTTO
- (2018). Sosyal Teoloji, OTTO
- Ebu Bekir M. İ. F. (1978). Mücerredî Makalat. Trc. Danial Gimare
- Etienne D. L. B. (2002). Discours de la servetude volontaire ou Contur'un gönüllü kulluk üzerine söylev yahut diktatör karşıtı, Editions Payot, 2002.
- Evkuran, M. (2004). Kelam İlminin Yeniden İnşası Sözü'nün Anlamı ve İçeriği Üzerine. Koordinasyon Toplantısı
- (2013). Ahlak Hakikat ve Kimlik. Araştırma Yayıncılık
- Fazlur R. (1996). Ana Konularıyla Kur'an. Çev. Alparslan Açıkgenç. Ankara Okulu
- Farid E. (2018). Kur'an, Özgürleşme ve Çoğulculuk. Çev. Çağla Taşkın. Hece Yayınları
- Fromm, E. (2001). İtaatsizlik Üzerine. Çev. Ayşe Sayın. Kariyer yay.
- (1997). Özgürlükten Kaçış. Çev. Selçuk Budak, Öteki Yay.
- Faruki, İ. R. (2006). Tevhid. Çev. D. Yardım- L. Boyacı, İnsan Yay.
- (1995). Bilginin İslamileştirilmesi. Ter. Fehmi Kuru. Risale Yay. 3. Bsk.
- Güler, İ. İman ve İnkârın Ahlâkî ve Bilişsel Temelleri. İslamiyyat, c.I.
- (2003). İman-Ahlak İlişkisi. Ankara Okulu Yay.
- (2002). Politik Teoloji Yazıları. Kitabiyat Yay.
- Kazım Kadri H. (1943). Türk Lügâtı, Türk Dillerinin İştikakı ve Edebî Lügâtler. Devlet Mat.
- İbn Abdi Rabbih, A. B. M. E. (1940). el-İkdu'l-Ferîd, thk. Muhammed Said el-Uryan
- İbnü'l-Arâbî. (1985). Futuhat-ı Mekkiyye. Thk. Osman Yahya

- İbn Bacce. (1968). Tedbiru'l-mütevahhid. Thk. Macid Fahri
- İbn Haldun. (1988). Mukaddime. Çev. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay.
- İbn İshak-İbn Hişam. (1859-1860). Siret en-Nebi
- İbn Kesir. (1984). Tefsiru'l Kur'ani'l-Azim, Daru'l-Kahraman. C. I.
- İkbal, M. (2016). İslam'da Dini Düşüncenin Yeniden İnşası. Çev. Rahim Acar, Timaş Yay. V. Bsk.
- İonna, K. (2015). Etik. VI. Bsk. Türkiye Felsefe Kurumu, 2015.
- İsfehani, R. H. B. M. (2012). el-Müfredat Fi Garibi'l- Kur'an. Kur'an İstılahları Sözlüğü. Ter. Abdülbaki Güneş&Mehmet Yolcu. Çıra Yay.
- İşcan, M. Z. (2014). Selefilğin Temel Esasları ve Sosyo-Politik Arka Planı. Ensar Yay.
- İzutsu, T. (2010). Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar. Çev. Selahattin Ayaz. Pınar Yay.
- Kuşeyrî, A. B. H. (tsz). er-Risaletü'l-Kuşeyriyye fi ilmi't-tasavvuf. Dar al-Khayr, 1997.
- Lahbâbî. (1993). Milli Kültürler ve Medeniyet. Çev. Ayşegül Yaraman-Başbuğu. Milliyet Yay.
- Martin H. (2003). Metafizik Nedir. Trc. Suat Yetkin, Kaknüs Yay., 1998
- Maturidi, E. M. M. (2010). Te'vilatu'l-Kur'an. Thk. Muhammet Masum Vanlıoğlu-Bekir Topaloğlu, Mizan Yay.
- Massimo C. (2006). Haqq/Haqiqa, The Quran. Encyclopedia, Trc. O Leaman
- Max S. (1973). Formalism'in Ethics And A Non-Formal Ethics Of Value. Terc. M. Frings And Funk, Northwest University Press
- Mekki, E. T. M. B. Ebi'l-H. Ali B. A. (1310). Kûtü'l-Kulûb, Semarkand Yay.
- Mill, J. S. (2009). Hürriyet Üstüne. Çev. M. Osman Dostel, Liberte Yay.
- Öner, N. (1988). İnsan Hürriyeti. Selçuk Yayınları
- Razi, F. (1990). Mefatihü'l-Ğayb Tefsir-İ Kebir. Tr. Komisyon, Akçağ Yay.
- Serrâc E.T. (1960). El-Luma Fi't-Tasavvuf, Daru'l-Kütübu'l-Hadise Bas.
- Taberi, E. C. M. B. C. (1988). Camiu'l-Beyan An Te'vili Ayi'l-Kur'an, Sağlam Yay.
- Taftazânî, S. (1988). Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye, Dergah Yay.
- Tehanevi, M. A. B. A. M. (1996). Keşşâfu İstılahâhti'l-Fünun Ve'l-Ulum, Darü'l- Kütübi'l-İlmiyye.
- Tillich, (2000). İmanın Dinamikleri, Trc. Fahrullah Terkan, Salih Özer.
- Türkeri, M. H. Y. (2006). Elmalılı'nın Ahlâk Felsefesi, İzmir İlâhiyat Vakfı Yay.
- Ülgener, S. F. (1981). Zihniyet Ve Din, İslam, Tasavvuf Ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı.
- (1981). İktisadi Çözülmenin Ahlak Ve Zihniyet Dünyası, II. Bsk. Der Yay.
- Watt, W. M. (1981). İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri. Çev. Ethem Ruhi Fıglalı, İzmir İlâhiyat Vakfı Yay. 2017.
- Yazır, M. H. (1995). Hak Dini Kur'an Dili, Akçağ Yay. C. I.